

Banvaktens jänta

Jörgen Håkansson

Vem var Sonja Åkesson?

Någon välformulerande litteratör kallade henne "matosets meteorolog, bingospelelandets drömyderska, den sura svenska skurtrasans Esaias Tegnér." Av Karl Vennberg fick hon epitetet "Välfärdens nationalskald." Själv påstod hon sturskt en gång att hon var vår tids Bellman. Då hade hon just öppnat en flaska vin med tänderna.

Storartat beröm av högsta dignitet, möjligen alltför smickrande? Etiketterna har bleknat en del. Men det där med Bellman kan stämma. Som i många av Sonja Åkessons ironier är det en dubbelbottnad sanning. För precis som Bellman gick hon hem hos hög som låg, i både salonger och övernattningskvartar. Hon såg systrar och bröder fara vilse. Hon var barn av sin tid och samtidigt tidlös och mycket sångbar. Det är nu mer än fyrtio år sedan Sonja Åkesson dog, men hon har ändå inte helt fallit i glömska, även om **Sonja Åkesson Sällskapet**, med bas på Gotland, i somras beslutade att lägga ner sin verksamhet.

Sonja såg dagens ljus 19 april 1926 i Buttle på Gotland där mamma Maria var hemmafru och pappa Robert stationsmästare. Brodern Stig var nio år. Fem år senare flyttade familjen till Havdhem, ett samhälle på södra Gotland. Sonja slutade skolan som trettonåring och därmed uppkom ett glapp i självförtroendet, som hon inte lyckades reparera. Brodern fick studera. För Sonja blev det ströjobb på konditori, slakteri och televerket i Visby. Under kriget var hon signallotta och hamnade på Aftonbladets förstasida som "Sveriges mesta lotta." Sedan gifte hon sig, för det ska man göra när man blir gravid. Hon födde två barn i detta äktenskap, blev sedan gravid på nytt med en gift man, som inte ville ha hennes "djävla unge."

När banvaktens jänta, efter skilsmässan flydde till Stockholm 1951 och lämnade familjelivet, förminskades Gotland till en hopplös gårdag. Sonen Rolf föddes, men dog vid tre års ålder i leukemi. I ett brev till Bengt Martin 1974 skrev hon att kvar av hemön fanns ändå en minnesplats, som levde i hennes hjärta. Det var trädgården vid stationshuset i Havdhem, full av de vackraste vårblom-

mor som scilla, påskliljor och vildtulpaner. Där växte jasminer, hägg och syren, där fanns också ett bigarråträd med bär så söta. Från denna ljuvliga plats måste de flytta när pappan gick i pension. Här kunde hon ligga och gråta som barn, då hon tänkte på det kommande upprottet. I dessa stunder kände hon sig klämd av "skymningstången." Vilket träffande ord för denna vemodiga saknad!!! På detta ställe höll **Sonja Åkesson Sällskapet** sina somriga årsmöten t.o.m. innevarande år. Jag fick själv uppleva platsens skönhet vid besök i somras.

Nu börjar ett liv i folkhemmets kylskåp. Hon tappar allt hopp om att livet vill henne väl. Men hon ger inte upp! tar tag i sitt liv, jobbar halvtid och börjar gå kvällskurser i uppsatsskrivning, modern lyrik och fritt skrivande. "Jag förstod direkt vad jag gått miste om, här fanns nycklar och det fanns människor", skriver hon, människor som blir viktiga för henne senare, bl.a. författaren P C Jersild och blivande maken Bo Holmberg. De båda flyttar 1956 in i folkhemmet till lägenhet i Hässelby, in i det litterära livet med de två, snart tre barnen. Sonja inser snabbt sin situation: Här finns en klyfta mellan det icke akademiska och det akademiska, ensamheten som kvinna på parnassen och ett fungerande familjeliv.

Debuten

Hon arbetar målmedvetet för att etablera sig som poet och 1957 debuterar hon med diktboken "Situationer". Två år senare kommer samlingen "Glasveranda". I denna finns en dikt "Självporträtt" där hon beskriver sin uppväxt på Gotland:

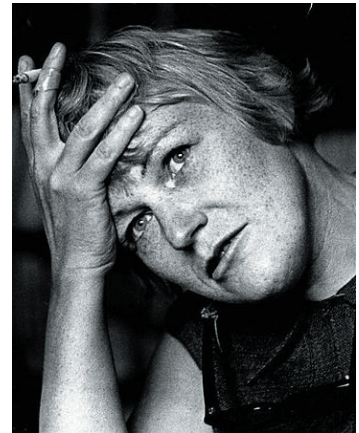
Banvaktens jänta hade ingen själ
hade bara hjärta, galla och nerver
och ett fräknigt tryne.

Folk som hade en själ
av dem fordrades ingenting
för stunden.

De klämdes aldrig av skymningstången.
De lyssnade förtroligt till träd.

Somliga hade systrar bland björkarna.
Somliga var sorgsna och förnöjda ändå.
Somliga kunde tala till Gud.

Poesihörnan

Sonja Åkesson. Foto: Arne Jönsson

Om denna dikt har Sonja sagt att hon letade efter sin själ, men hade ingen. "Kanske sitter den i levern", tänkte hon och sökte i läroboken. "Vi hade en plansch där man kunde se alla inälvor. Där fanns den inte." Själv var hon avundsjuk på dem, som uppförde sig på ett annat sätt, som var säkra och lugna. "De måste ha en osynlig själ någonstans!"

Dikten kan läsas som en replik till Edith Södergran, som Sonja var väl förtrogen med. Systrar bland björkarna omtalas i en dikt ur Södergrans "Rosentalaret" troligen tillägnad hennes väninna Hagar Olsson. Lyssnade förtroligt till träd och kunde tala till Gud syftar på Södergrans poesi.

Genombrottet

Hennes fjärde diktsamling "Husfrid" utkommer 1963. Familjen, fem personer, har då flyttat till innerstaden Drottninggatan 83 A, som delar gård med Strindbergs Blå tornet. Den nya hemadressen ska snart bli känd, i egen rätt, för en stor publik genom dikten "Självbiografi" (replik till Ferlinghetti). Vi får nu bekanta oss med den nya realistiska diktstil, som kommer att utmärka de närmaste decennierna inom poesin. Talspråket blir till diktspråk. Här ett utdrag.

Jag lever ett lugnt liv
på Drottninggatan 83 A på dagarna.
Snyter ungar och putsar golv
och kopparpottor
och kokar rotmos och pölsa.

Det är en mäktig dikt, omkring 300

versader lång. Den målar ett panorama över ett vanligt liv i Sverige under 1940- och 1950- talen. I diktens nu är huvudpersonen hemmafru, som är vanligt då. Åkesson gör en exposé över diktjagets yttre och inre vardagsliv.

Jag sprang ut i den tidiga skymningen
och ville sträcka handen genom himlen
men skyndade tillbaka hem
för att inte bränna vid potatisen.

Jag ser en likhet mellan mig
och potatis.

Vid minsta källarljus dessa famlande stänglar.
Men aktas för stötar.

Aktas för kyla.

Åkessons dikt är en pastisch till en dikt med titeln "Autobiography" av den amerikanske 'beat'-poeten Lawrence Ferlinghetti, därav undertiteln. "Självbiografi" innebär Sonja Åkessons dundergenombrott som lyriker och den blir samtidigt stilbildande för "nyenkelheten", som i poesin använder vad som tidigare ansetts vara opoetiskt material: det fula, orena, vardagliga etc. Sonja utnämns till "nyenkelhetens drottning." Denna nya poetiska genré blir efter hand ett förträffligt instrument för en spirande politisk dikt liksom den blir förebild för kvinnor, som i allt större omfattning framträder som poeter. De finner här ett mönster för att realistiskt berätta om kvinnors villkor. "Självbiografi" betraktas av många som en kvinnodikt, där Sonja för första gången berättar den svenska hemmafruns bildningshistoria.

I denna diktsamling finns också succédikten "Äktenskapsfrågan" eller "Vara Vit Mans slav." I den berömda del ett klagar kvinnan över sin lott i äktenskapet och på sitt ekonomiska beroende. Hennes tigandehistoria jämförs med slavens och raljeras fram på "pidgin-svenska."

I del två, som är mindre känd, kommer sedan maken till tals.

Blomstringsperiod

Nyenkelheten passade perfekt för 1960-talets framväxande radikala kvinnorörelse, som blev till en bred folkrörelse ofta organiserad i mindre grupper. Rörelsen anordnade kvinnokulturfestivaler, skivinspelningar och kampanjer i freds- och miljöfrågor. I detta klimat blev Sonja Åkesson en av den nya rörelsens inspiratörer. Många av hennes dikter tonsattes.

Tillsammans med kompositören Gunnar Edander gav hon ut vissamlingen "Slagdängor." Detta decennium blev något av Sonjas blomstringsperiod. Den fria teatern lockade henne. Hon samarbetade med och skrev texter till Susanne Ostens pjäser på "Fickteatern." Sångerna i succéföreställningen "Tjejsnack" blev en populär gramfonföreläsning. Den innehöll flera av hennes texter, bl.a. "Ska bli sjuksyster jag, tralala" med sin vardagsjargong. Sonja deltog från starten av föreningen "Kvinnokultur", som ville uppmuntra till kvinnligt skapande. Hennes blandböcker "Jag bor i Sverige" och "Ljuva sextiotal" återgav med fin tonsäkerhet periodens kulturklimat.

Äktenskapet med Bo Holmberg varar i tio år. 1965 gifter hon sig med konkretisten Jarl Hammarberg. I detta äktenskap föddes ytterligare en dotter. Sonja får många uppdrag och gör turnéer runt om i landet, framträdanden i radio och TV, publicerar nya dikter och prosaböcker, skriver dramatik, ger ut tillsammansdikter med maken Jarl i boken "Strålände dikter/ Nej så fan heller." Familjen flyttar till kollektiv i Bromma, men Sonja vantrivs. De bor ömsom i Bromma, ömsom på Drottninggatan.

1968 publicerar Sonja ready-made-decollaget "Pris", där hon blottlägger veckopressens förtryckande mekanismer i de fadda idyller, som serveras läsarna. Dikterna häcklar i skickligt sammanställda klipp reklamens och populärkulturens trivialitet. I försättsbladet finns en varudeklaration: "Materialet till Prisboken är till uppskaffningsvis 99,9 procent hämtat ur dagstidningar, veckotidningar och en varukatalog." När hon flyttar fraser från tidningsvärlden in i diktverkens konstnärliga miljö, läser man fraserna med andra referensramar och värdeskalor. Här ett "smakprov", som ingår i den storformiga dikten "Fantasifylld korv", 14 sidor lång.

Kvinna vill ha manlig chef
Gris vill ha sällskap
Vill ni ha oss i julklapp?
Ett skepp kommer lastat med
NYA BILAR
Korgkärran är kul. Och behändig.
Vattenstol - en så'n måste ni absolut ha.

Här ställs kombinationen kvinna och gris på rad ett och rad två i parallella

subjektspositioner. Nedsättande referenser bubblar upp: Kvinnan som grymtande sugga, lortig och oren? Eller grisen som "mansgris - svin?" Dikten hastar vidare till allt man "måste" ha: Bilar, korgkärra, vattenstol... Då aktualiseras en klassisk mediakritik om onödiga produkter, reklamen tubbar oss att köpa.

"Sagan om Siv" ges ut 1974. På varje boksida, 122 stycken, finns en haiku. Sonja skriver att likheten med den japanska kortdikten hänför sig huvudsakligen till stavelseräkningen (5+7+5 stavelser). Hon använder formen just för att den i Japan är lika allmän som luften, ett demokratiskt drag passande i tidsandan. Sagan bearbetades även till TV-pjäsa. Samma år får Sonja Samfundet De Nios pris.

Det svarta hålet

En bit in på 1970-talet dök "det svarta hålet" upp allt mer i Sonjas liv. Hon fick depressioner, drack ofta för mycket, överdoserade nerv- och sömntabletter. Vid denna tid fanns en läkare på modet vid sjukhuset i Halmstad, Werner Silferskiöld, som gärna ägnade sig åt kultur-elitens neuroser. För att få behandling hos denne läkare köpte Sonja en lägenhet i staden, där Silferskiöld arbetade med sömnläkning. Under en längre tid medan behandlingen pågick vistades Sonja tidvis i Halmstad och tidvis i Stockholm, men mårde allt sämre. Hon kunde dock till och från arbeta.

I hennes sista diktbok "Hästens öga" finns ett antal dikter med motiv från sjukhuset i Halmstad. Nedan får vi en bild av några patienter, som vistas där. Framställningen är hårt stiliserad och på varje rad presenteras en person. Varje människa ses utifrån en enda egenskap/företeelse, ett emblem. Dikten har rubriken "I rökrummet."

Margit med sin mage.
Sören med sin skilsmässa
Aina med sina skorpor.
Bittan med sin abort.
Roffe som gör sig viktig.
Gudrun som nagelgnager.
Ingbritt som alltid sticker.
Erik som aldrig sover.
Åke med sina skakningar.
Sten med sin morronrock.
Bertil med sina handleder.
Agnes med sin döda man.

Vi får veta en del om varje person, men i denna grotesk har "själen" förlorats. Är den alltför farlig? Vad som återstår är den mytiska kroppen.

Sonjas poesi kan även bli läst där man inte väntade detta. En man på promenad hittade en blöt pocketbok med "Kärleksdikter i urval" i ett tältläger där några hemlösa bott. Sonjas dikt "Ja tack" var uppslagen:

En varm hand.
Ett varmt bo.
En varm kofta
att trä på de isande tankarna.
En varm kropp
att trä på kroppen.
En varm själ
att trä på själen.
Ett varmt liv
att trä på det isande livet.

När Sonja Åkesson slog igenom på 1960-talet innebar det en mindre revolution i den svenska poesin. Aldrig tidigare hade någon skrivit så på en gång tillgängliga och starka dikter, som hela tiden fortsatte att vidga diktens rum. Ibland ironiska, skojiga, bångstyriga, nattsvarta eller sorgsna. Sonja drog in sina läsare i livets alla vanligaste vanligheter med snor, åderbräck och övergivna barn. Hon skrev om jämmerdalens händelser och elände med ett absolut gehör och språklig perfektion.

Sonja Åkesson dog i levercancer 1977. Hon blev 51 år och är begravd på Skogskyrkogården i Stockholm.